

Kreatív prefixálás: elméleti kérdések és módszertani megközelítések

1. Bevezetés – Az angol nyelv prefixumokkal képzett derivatívumainak tárgyalása a strukturalista, generativista, illetve a deskriptív felfogásban is elsősorban a deriváció során képzett alak sematikus struktúrájára koncentrál: a prefixum előre jelezhető módon alakítja a szótó jelentését. Köött morfémaként szerepel egy összetett struktúra első elemeként, mely a szótó vonatkozásában érvényesül módosító értelemmel. A *preschool*¹ főnév például a *pre-* prefixum és a *school* szótó egymás mellé helyezésével képződik: *pre* + X (MATTHEWS 1979 nyomán). Ez a megközelítés az izomorfikusság és a kompozicionalitás kettős pillérén nyugszik, nem fektet hangsúlyt azonban bizonyos speciális szemantikai aspektusokra a prefixumok jelentésképző szerepével kapcsolatosan. A Newsweek magazin egy cikkében (tágabb kontextusban a brit identitásválságot, szűkebb vonatkozásban a brit fiatalok alkoholfogyasztási szokásait vizsgálva) a *preflight*² kifejezés használata kapcsán hosszas magyarázatot fűz a fogalom jelentéséhez, s teszi ezt az angolt első nyelvként, vagy második nyelvként nagyon magas szinten beszélők – a magazin olvasóközönsége – számára. A *preflight* kifejezés megfelel a prefixumokkal képzett derivatívumokkal kapcsolatos szerkezeti követelményeknek: bimorfemikus szerkezet,³ ahol azonban a prefixum és a szótó által alkotott kompozitumszerkezet jelentése nem pusztán kompozicionális jellegű: az új fogalom megértése összetett kognitív folyamatok révén valósul meg.

A *preflight* kifejezés korántsem egyedi példa, az *unhave*, a *de-elect* vagy a *de-proliferate*⁴ hasonlóképpen bimorfemikus, de kizárólag a kompozicionalitás elvén nem értelmezhető példák. Jelen dolgozat a nyelvi kreativitás körén belül értelmezi ezeket az eseteket több aspektusból is elemezve kreatív jellegüket (2. pont). Egyrészt a szabálykövetés-szabályszegés deskriptív szempontjait vizsgál-

¹ A *preschool* az iskola előtti nevelési intézmény, kettőtől ötéves korig. (Longman Exams Dictionary)

² A *preflight* kifejezés arra a szokásra utal, amikor a fiatalok az alkoholtartalmú italok magas ára miatt már a szórakozóhelyek látogatása előtt, otthon nagyobb mennyiségű alkoholt fogyasztanak. A magyar köznyelvi változat az *alapozás* kifejezésnek feleltethető meg, bár ez a magyar kifejezés –ugyan az italfogyasztás szempontjából ugyanarra utal –, nem tartalmazza a *flight* szó (repülés, utazás, menekülés: LED) angolban létező többértelműségét.

³ A bimorfemikusság nem annyira egyértelmű kategória, mint azt MARCHAND (1969) kezeli, v. ö. TAYLOR (2002: 283–284)

⁴ Az *unhave* valamilyen már megtörtént esemény visszavonására, meg nem történtté tételére vonatkozik (Can we *unhave* that conversation of last night?)

de-elect egy már megválasztott képviselő visszahívását, megválasztásának utólagos semmissé tételét jelenti.

de-proliferate egy ország nukleáris arzenáljának csökkentésével kapcsolatosan használatos, azt követően, hogy korábban már növelték a számát. A tanulmány angol nyelvű példáinak forrásai: www.wordspy.com; www.urbandictionary.com; Longman Exams Dictionary.

va (3. pont), másrészt kognitív nyelvészeti szempontból a metonimikus megfeleltetések és alternatív konceptualizáció (4. pont), valamint a fogalmikeret-váltás műveletein belül a fogalmi integrációt és a konstruálás fogalmát felhasználva rekonstruáljuk a lehetséges értelmezési folyamatokat (5. pont). A homonímia és a poliszmia szempontjait is figyelembe véve tekintjük át a *non-* prefixum használatának kreatív aspektusait (6. pont). A prefixumok jelentésének kontinuum-szemlélete szintén felveti a kreatív nézőpont szükségességét (7. pont), illetve a kreatív prefixálás okainak, céljainak vizsgálatát (8. pont).

A kétféle (formalista és kognitív nyelvészeti) megközelítési mód tehát nem kizárólagosan, hanem komplementer módon kerül alkalmazásra. Tágabb kontextusban a dolgozat adalékot szolgáltat az angol nyelv szuffixálási preferenciájával kapcsolatosan is, amennyiben a prefixálás kreatív esetei a prefixumok kötött morféma felfogásától a lexéma felfogás felé történő elmozdulását (BAUER 2003) támasztják alá (9. pont).

Az elméleti háttér tehát, miközben figyelembe veszi a szabályalapú formális leírásokat, elsősorban a holista kognitív megközelítésre épít. Ennek több oka van. A strukturalista-lexikalista-generativista morfológiai hagyomány (MARCHAND 1969; MATTHEWS 1974; ADAMS 1973, 2001; BAUER 1983) szabályalapú felfogása a szóképzés terén ugyan elismeri bizonyos inkongruens, nehezen értelmezhető nyelvi jelenségek létét, de a prefixálás nem szabálykövető eseteit marginalizálja túlnyomórészt a szójáték kategóriájába utalva.⁵ A LANGACKER (1987, 2009) nevéhez fűződő kognitív nyelvtan a nyelv kontinuum-szemléletét képviseli. A szókincs és a nyelvtan nem különálló komponensei a nyelvnek, amiből következik, hogy nem deriváció központú a morfológiai felfogása. Az összetett struktúrákra kompozitum-szerkezetekként tekint, melyekben az eredeti elem funkciója nem közvetlenül összevethető a kompozitumszerkezet részeként betöltött szereppel. Az egyes elemek jelentése sokkal inkább motiváló tényezőként van jelen a kompozitumszerkezet jelentésében, s a létrejövő összetett struktúra önálló entitásnak tekintendő. LANGACKER (1987: 12, 457–466) felfogásában a kompozicionalitás végső soron a kategorizáció egyik esete, ahol a rendszerszintű motiváció megléte mellett a kialakuló jelentés eltér/eltérhet az eredeti jelentésektől kiterjesztések révén.

2. Nyelvi kreativitás – kreatív prefixálás – A kreatív prefixálás terminusban a kreatív jelző a BENCZES (2006: 7, 2010) által bevezetett aspektusra utal, melyet az angol nyelv főnév+főnév összetételeinek egy csoportja alapján vizsgált.⁶ A kreativitás ezen felfogása eltér a generatív grammatika kreativitás definíciójától, mely korlátozott számú szabály ismeretét feltételezve végtelen számú új szerkezet megalkotásának képességében határozza meg a kreativitást. BENCZES (2006) LAMB (1998: 205) véleményét fogadja el,

⁵ ADAMS (2001) az *anti-matter*, *uncountry* és *non-answer* példákat említi.

⁶ BENCZES a kreatív főnév + főnév összetételeket metonimikus és metaforikus megfeleltetések alapján elemzi, ilyen összetételek például az *office-park dad*, a *bear jam*, vagy a *flame sandwich* és a *muffin top*.

aki valódi kreativitás alatt azt a jelenséget érti, amikor létező fogalmakhoz új lexikális elemeket társítunk, új fogalmakat alakítunk ki, összekapcsolva fogalmi rendszerünk ezidáig össze nem kötött elemeit. HOHENHAUS (2007) szintén hangsúlyozza, hogy a kreativitás mint terminus manapság abban a technikai leíró értelemben használatos, mely szerint a kreatív folyamat tudatos s gyakran kifejezetten eredeti nyelvhasználati mód, amely nem, vagy csak részben szabálykövető. Ebből a szempontból szemben áll a szabálykövető produktivitás szűkebb értelmével.

3. A kreatív prefixálás nem szabálykövető aspektusai
 – A szabályalapú megközelítések szempontjából a kreatív prefixálás jellemzője a nem szabálykövető prefixum használat. KONIECZNA (2012), MARCHAND (1969), SZYMANEK (1998) és ADAMS (2001) alapján azonosít bizonyos szabályszegő tendenciákat az *un-* és a *de-* prefixumok kapcsán. Az *un-* prefixum számos példával szolgál (részben kedvelt online használata miatt is): *unfriend*, *unfollow*, *unlike*, *uncry*; *unschooling*, *undecorating*, *unturkey*, *unwedding*.⁷ A példák alapján látható, hogy a prefixum igei (gerund) és főnévi alakokhoz is kapcsolódik. Igeként a reverzív funkció a legjellemzőbb rá, s így az igei szótőnek tranzitívnek és rezultatívnek kell lennie. Ebből következően a duratív igeik (*walk*, *play*) nem elfogadottak az *un-*nal történő kombináció szempontjából. MARCHAND (1969:153–155) a prefixum igei használatát attól teszi függővé, hogy a cselekmény visszafordíthatóságának fennáll-e a fizikai lehetősége. Ezen feltétel alapján az *unfriend*, az *unfollow* és az *uncry* is szabályszegő magatartást mutatnak, a szótővek szemantikai tartalma ugyanis duratív valamennyi esetben, s a tranzitivitás feltétele teljesül ugyan, de a rezultatív aspektus hiányzik. Mindez a szótővekkel kapcsolatos deskriptív-taxonikus elvárásokhoz képest sorolható a kreatív aspektusok közé: a szabályszegő kapcsolódások a konceptualizációt is érintik, hiszen egy cselekvés fordítottja helyett egy cselekvés beszüntetéséről beszélhetünk.

Az *unschooling*, *undecorating* gerund valamint az *unturkey*, *unwedding* főnévi alakok ismételten nem követik a vonatkozó szemantikai képzési szabályokat. Főnévvel alkotott konstrukciók esetében a prefixum jelentése “valaminek a hiánya, nem jelenléte” (MARCHAND 1969, PLAG 2003) aminek például az *untruth* vagy *unease*⁸ felelnek meg. A kreatív példákban azonban az inkább mel-

⁷ *unfriend*: eltávolítani valakit a barátok/ismerősök listájáról közösségi oldalakon, használatos *defriend* alakban is

unfollow: a továbbiakban nem követni valaki bejegyzéseit közösségi oldalon

unlike: visszavonni valaminek/valakinek a támogatását közösségi oldalon

uncry: könnyeket eltörölni, valakit megvigasztalni

unschooling: tapasztalat útján, és nem iskolai képzés során szerzett tudás

undecorating: újabb, egyszerűbb dekorációs elemekkel felruházni egy teret

unturkey: a pulyka vegetáriánus helyettesítője, madár alakúra formázott zöldségétel

unwedding: a válás kimondását követő, fogadással egybekötött ünnepség

⁸ *untruth*: jelentése hazugság, a szó azonban azokban az esetekben használatos, amikor a hazugság szót nem akarjuk használni; *unease*: aggodalom/félelem érzése valamivel kapcsolatosan

léknevekre jellemző “nem X” (MATTHEWS 1979) jelentés bukkan fel, új, bővített konceptuális tartalommal.

A *de-* prefixum használatának kreatív eseteire szintén jellemző a nem-kanonikus kapcsolódási minta. A *de-Scottishify*, *de-elect*, *de-policing*, *de-proliferate*⁹ *de-* prefixuma reverzatív és privatív igéket képez (ADAMS 2001, PLAG 2003). Az *e* prefixummal képzett főneveket MARCHAND (1969) marginális csoportként kategorizálja, jelentésük valaminek az elvesztése, hiánya, eltávolítása. Mind a főnévi, mind az igei alakok tekintetében az alkalmazási szabályok legalábbis nagyon rugalmas alkalmazásáról beszélhetünk: a privatív értelmű *de-Scottishify* szótöve mindenképpen kuriózum, s csak ezen kompozitum-szerkezet részeként létezik, a *Scottishify* önállóan nem használatos (KONIECZNA 2012). Hasonlóképpen a *de-policing* vagy a *de-shopping* is csak részlegesen értelmezhető privatív funkcióban, hiszen nem beszélhetünk a *policing* vagy a *shopping* teljes hiányáról vagy tagadásáról. Formai szempontból is rendhagyó alakok, mivel a *de-* prefixum túlnyomórészt egyszótagú főnévi szótövekhez kapcsolódik (*dethrone*, *dewool*¹⁰), a két- vagy több szótagú szótői alak nem tipikus.

A kreatív prefixálás esetei tehát több szempontból is szabályszegőnek vagy legalábbis rendhagyónak bizonyulnak a prefixálás leíró/taxonomikus rendszerének szemantikai elvárásaihoz, illetve a típusos derivációs esetekhez képest.

Kognitív nyelvészeti szempontból UNGERER (2007: 651–660) a deriváció kompozitumszerkezetként, illetve szemantikai kiterjesztésként történő értelmezése mellett a séma fogalmát is hangsúlyozza. Ez a sémafogalom azonban rugalmas és nem szabályjellegű, alapja a szaliencia és a használati gyakoriság. A produktivitási hiányok, azaz a potenciális, de be nem töltött derivációs lehetőségek az ellentét alapvető szerepét erősítik. Ilyen hiátusokat ugyanis tipikusan a kontrasztivitást meg nem engedő igék (**unsit*, **unplay*), illetve a szemantikai szembenállást meg nem engedő főnevek (*unturkey*¹¹) nagy többségénél figyelhetünk meg. Ebből a szempontból a prefixálás kreatív esetei sokszor e produktivitási hiátusokat töltik ki, például az *unhave* vagy a *defriend* esetében.

4. Alternatív konceptualizáció és metonímia a kreatív prefixálásban – A kreatív prefixálás eseteinek elemzésében a kognitív nyelvészeti módszerek nyújthatnak további támpontot. A *de-* prefixummal képzett prefixálási esetek ugyanis komoly értelmezési munkát igényelnek. A neologizmusok (és azok kreatív aspektusai vizsgálata) kapcsán visszatérő megállapítás (ALGEO 1971, HOHENHAUS 2007, LEHRER 2003) hogy a divatos neolo-

⁹ *de-Scottishify*: egy termék imázsának újraalkotása, megfosztva azt skót konnotációitól
de-policing: konfliktuskerülő rendőri aktivitás, mely a rasszizmus vádjának elkerülése érdekében eltekint az etnikai kisebbségek által elkövetett kisebb léptékű kihágások elleni fellépéstől

de-shopping: vásárlás után a termék visszavitele a vételár visszatérítésével

de-emphasize: egy korábban túlhangsúlyozott szempont fontosságának csökkentése

de-elect, *de-proliferate*: lásd 1. lábjegyzet.

¹⁰ *dethrone*: uralkodót trónról eltávolít; *dewool*: gyapjút eltávolít

¹¹ *unturkey*: lásd 7. lábjegyzet

gizmusok¹² nem növelik a kommunikációs hatékonyságot, éppen ellenkezőleg, értelmezésük többlet kognitív ráfordítást igényel. Lehrer perlokúciós szándékokat feltételez a többlet erőfeszítés mögött: egyrészt a figyelemfelkeltés, másrészt (az olvasó/hallgató által ráfordított többlet energia miatt) a megjegyezhetőség minél hatékonyabb megvalósulásának célját.

A *de-emphasize* egy ellentétben alapszik: csak úgy csökkenthetjük valaminek a fontosságát, ha előzőleg már (feltehetően túl-) hangsúlyoztuk. A jelentésalkotó folyamatban egymással ellentétes fogalmakat kell összehangolni, illetve alternatív konceptualizációt alkalmazni az *emphasize* igéhez járuló eredeti elvárásokhoz képest. A *de-proliferate* esetében a *proliferate* igére vonatkoztatva hasonlóképpen alternatív konceptualizációról, illetve egy integrált tér létrehozásáról van szó. A *de-policing* kapcsán még egy további, meghatározó értelmezési szinttel kell számolnunk: a szociokulturális kontextussal. Sőt mi több, éppen ez a szociokulturális kontextus játszott szerepet a kompozitumszerkezet létrehozásában. Az a lehetőség, hogy a rendőrség tagjait faji megkülönböztetés vádjával illethetik mintegy létrehozza a rendőri cselekvés fordítottjának (privatív variánsának) igényét. A rendőri tevékenység egy autoriter idealizált kognitív modell része, s a *de-* prefixum így ellentétben áll annak implikációival. A *de-friend* esetében (mely ugyanabban a jelentésben, de gyakrabban használatos, mint az *unfriend*, s analógiás kapcsolatot mutat a *befriend* alakkal) egy IKM szolgáltatja a megértési folyamat háttérét, amennyiben előhív egy konceptuális keretet. A *de-friend* illokúciós szempontból RÉSZ-EGÉSZ metonímián alapul: a főnévi szótó a barátság fogalmát hívja elő, s nem arról van szó, hogy az illető barátot a maga fizikai valójában kitörölnénk. A fogalmi metonímiák meghatározóak a kreatív prefixálás eseteinek értelmezésében.

5. A fogalmi integráció mint a kreatív prefixálás értelmezési kerete– A kognitív nyelvészet határozottan azt az álláspontot képviseli, hogy a változó méretű lexikai szerkezetekre egységnyi jelentésrepresentáció jellemző, amely a grammatikai jelentés és a lexikai jelentés komplementer eredőjének köszönhető. „A jelentésszerkezetek nagyfokú invarianciát mutató viszonyokban kapcsolódnak össze egymással, amely viszonytársulásokat konkrét típusokba sorolható mentális műveletek támasztanak alá. Ennek alapján beszél a kognitív nyelvészet jelentéskiterjesztésről (metaforikus és metonimikus jelentésvizonyokról), az alkotó jegyek szelektív projekcióján alapuló fogalmi ötvözésről és fogalmi integrációról, valamint mentális sűrítésről. Ezek mind olyan mentális műveletek, amelyek a komponensek jelentéstani és szerkezeti összekapcsolódását egy magasabb szintű kompozitumszerkezetként realizálják.” (Komlósi 2005: 92, 97)

¹² HOHENHAUS (2007) megkülönbözteti a neologizmusokat és az egyszeri, alkalmi szóalkotás és -használat eseteit. Ez utóbbi csoport valóban aktívan, konkrét kontextusban kerül kialakításra, nem konvencionált, tehát nem a mentális lexikonból kerül előhívásra. A neologizmusok esetében viszont csak diakrón szempontból beszélünk új keletű kifejezésről.

A kreatív prefixálás eseteinek értelmezésében a fogalmi integráció elméleti kerete is segítséget nyújthat. A fogalmi integráció (Fauconnier–Turner 1998, 2002, Coulson 2001, Kövecses–Benczes 2010, Tolcsvai Nagy 2010) leggyakoribb változatában két mentális tér, két fogalmi tartomány egyszeri összekapcsolásáról van szó, melynek során bizonyos összetevők átkerülnek egy új, integrált térbe – ez lesz a *blend*. Ehhez a fogalmi integrációhoz sok esetben egy generikus tér is társul, tovább segítve az integráció folyamatát. Ennek a generikus térnek az a funkciója, hogy egy sematikus vázat (struktúrát) biztosít, amely azután tükröződik a többi térben. A generikus tér tehát ”mintaadó általános fogalmi tartományként” (Tolcsvai Nagy 2010: 99) fogható fel, míg a bemeneti terek között fogalmi megfelelések vannak. A fogalmi integrációnak négy fő típusa különböztethető meg: a *simplex*, a *tükör*, az *egyoldalú* és a *kétoldalú hálózat*. A kreatív prefixálás esetei leginkább a kétoldalú hálózatokkal elemezhetők, ahol a forrás- és a cél-bemeneti tér egyaránt részt vesz a *blend* szerkezetének kialakításában. COULSON (2001) hangsúlyozza, hogy a fogalmi integráció elmélete egy általában vett jelentéskonstruálási modellt kínál, melyben egy viszonylag kisszámú művelet játszik közre analógiás, metaforikus illetve egyéb szemantikai és pragmatikai jelenségekben. A fogalmi integráció lényege a spontán jelenségek megragadása (is), melyek akár kifejezetten rövid életű illetve újszerű konceptualizációkhoz vezetnek.

A kreatív prefixálás esetei szintén az analógiás, *simplex* kapcsolatoktól a fogalmi integráció bonyolultabb eseteiig terjednek. A fogalmi integráció kapcsán COULSON (2001) FAUCCONNIER–TURNER (1998) alapján a végbemenő folyamatok nem-kompozicionális jellegét hangsúlyozza, ahol a jelentéskonstruálás a képzelőerőre és a kreatív potenciálra építve eredményez emergens struktúrákat. Ezek a szóösszetételektől egészen a bonyolult érvelési rendszerekig terjedhetnek, vagy akár a költői aspektusokat is beemlehetik. A fogalmi integrációban fontos aspektus a hálózatosság. Hálózatrendszer keret mentén struktúrált, melyet a beszélő a kontextuális információból és a háttértudásából alkot meg.

A fogalmi integrációs hálózat modellje négy térből tevődik össze, egy-egy a bemeneti tereknek, egy magának az integrált térnek, egy pedig a strukturális mintaadó generikus tér. A *de-elect* kifejezés kapcsán (ahogyan a kreatív prefixálási esetek nagy többségénél) ezt a négytényezős fogalmi integrációs modellt alkalmazhatjuk. A *de-elect* azt jelenti, hogy egy már megválasztott (hivatalban lévő) képviselőt visszahívunk vagy más módon eltávolítanak. Az egyik fogalmi bemeneti tér magához a *de-* prefixumhoz kapcsolódik (s ez indokolja a korábbi klasszifikációs besorolások megkérdőjelezését is, illetve a lexéma szerep felé történő elmozdulás feltételezését). Negatív prefixumként beemeli a „különbözik X-től” aspektust, a „valami valaminek a fordítottja” aspektust, valamint az összes, a beszélők által *de-* prefixummal képzett prefixálási esetet, akár még esetleg ismert kreatív eseteket is. A másik bemeneti tér az *elect* lexémáé, annak azonban teljes, kiterjedt jelentésstruktúrájával, s mindazzal a kulturális háttérrel, mely működő demokráciákban a választás intézményéhez kapcsolódik. Többek között az is, hogy egy már demokratikus körülmények között megválasztott és hivatalba helyezett tisztviselőt nem szokás pozíciójából eltávolítani, hacsak nin-

csen rá nyomós ok. A struktúraszervező, mintaadó generikus tér egy analógiás séma. Idetartozik magának a prefixumokkal történő deriválásnak a sémája, a kompozitumszerkezet, két komponens egymás mellé helyezése. Ehhez az alapsémához képest kell többlet kognitív erőfeszítést kifejtteni, azaz integrálni a *de-elect* jelentését. Itt tehát nem kompozicionalitásról, hanem inkább tagolhatóságról, analizálhatóságról van szó. A különböző terek egymással való kapcsolódásaiból jön létre a *de-elect*, mint emergens blend, azaz a fogalmi integráció megvalósulása.

6. A *non-* prefixum kreatív használata – prefixum variánsok vagy poliszémia? – Jóllehet az eddig tárgyalt példák túlnyomó része diakrón szempontból valóban friss kifejezés, sok esetben az online kommunikáció, illetve a közösségi hálók termékei, maga a kreatív prefixálás mint jelenség azonban korántsem új keletű. A *non-* prefixum szinte kifogyhatatlan tárháza az új, rendhagyó kapcsolódási mintákat követő, kreatív kompozitumszerkezeteknek. A prefixum „divatos” használati módjainak már ALGEO (1971) és BAUER (1983) is figyelmet szentelt több évtizeddel korábban. A *non-* prefixum már a 14. századtól használatos volt az angol nyelvben, a királysággal, hatalommal és autoritással kapcsolatos kifejezésekben. Ez a szemantikai mező határozta meg 15. és 16. századbeli használatát, túlnyomórészt a jogi terminológia részeként: *nonability*, *nontenure*, *nonclaim*. A jogi területről a következő két évszázad során használata beszivárgott az egyház, a hadsereg és a politika területeire is. Innentől kezdve azonban a prefixum az eredeti használatától eltérő, új formációkban is kezd megjelenni. Valódi felvirágzása a 20. századtól indul meg, hatalmas népszerűsége téve szert,¹³ ALGEO (1971) azt feltételezi, hogy a *non-* népszerűségének legfőbb oka az, hogy egy hiátust töltött be: a *non-* segítségével elkülöníthetővé válik a dolgok egy olyan csoportja, melyeknek nincs más közös jellemzőjük azon kívül, hogy kizárnak más dolgokat ugyanaból a kategóriából. Ezenkívül rendelkezhet még a „más, mint” értelemmel is: a *nonbook materials* így utalhat egy könyvtár nem könyvformátumú állományára. A *non-* prefixum tehát egy konceptuális hiátust tölt be. További előnye a prefixum használatának, hogy érzelmi szempontból semleges, így nyílik lehetőség más negatív prefixumokkal történő szembeállítására: az *un-Christian* különbözik a *non-Christian* kifejezéstől. A *non-Christian* semleges értelmű, valaki, aki nem keresztény vallású. Az *un-Christian* valaki, aki nem keresztényi módon cselekszik. Ez a semleges érzelmi tartalom nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a *non-* prefixummal képzett szerkezetek valamiféle körülírást, finomkodó nyelvhasználatot sejtetnek. Ebben a használati módban már megjelenik a kreatív aspektus is. Amikor választási vereségről a *nonsuccess* kifejezéssel beszélnek, vagy az írás-

¹³ ALGEO (1971) nagyszámú példával szolgál a *non-* prefixum általa divatosnak minősített használatára. A példa, melyet BAUER (1983: 279-285) is idéz a „It is a non-book, so to speak, non-written by Andy Warhol...” A *nonbook* formáját és küllemét tekintve könyvre emlékeztet, de a kritikus szemlélő értékét és használati módját tekintve nem nevezné könyvnek ALGEO (1971: 93). A prototípus-elv alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a *non-book* a könyv prototípusától távolabb elhelyezkedő, annak egy kevésbé jó (vagy tipikus) példája.

tudatlant *non-reader*¹⁴-ként jellemzik, tulajdonképpen a bináris-kizáró ellentét poláris ellentétévé változik, létrejön egy kategória, melyet leginkább pragmatikai, udvariassági okok hoznak létre,¹⁵

A *non-* esetében tehát a morféma szakadásával több, homonim prefixum kialakulását feltételezhetjük. Az eredeti jelentése a privatív jelentés. Emellett jelenik meg a pejoratív funkció (*nonanswer*, *nondrama*, *nonmusic*), valamint a disszimulatív funkció eltitkolás, elrejtés értelemben (*nonbuilding*, *nonfamily*, *nonwatch*).¹⁶ Az eredeti privatív jelentés tekinthető prototipikusnak, s a másik két *non-* prefixum ettől távolabbi, módosult, kreatív jelentéstartalommal bír. Bauer (1983) poliszémia helyett szintén önálló prefixumoknak tekinti ezeket. HAMAWAND (2011: 16) a *sub-* prefixum jelentését hasonlóan fogja fel: prototipikus kapcsolódási formája főnevekhez csatlakozva a pozíció kifejezése: *sub-basement* ('alagsor') vagy skaláris értékelés: *sub-standard* ('alacsony minőségű'). Periférikus jelentésben az alárendeltségre is utalhat: *sub-editor* ('segéd-szerkesztő').

7. A kreatív aspektus fokozatisága – kontinuumszemlélet a prefixálásban – A gyakorisági szempontból legjelentősebb prefixumcsoport, a negatív értelmű prefixumok kapcsán egyfajta szemantikai kontinuumjelleg figyelhető meg. A jelentésánál viszonylag egyszerű, bináris kontraszton alapuló kifejezések (ld. *even-uneven* 'páros-páratlan') a kontinuum egyik végpontján helyezkednek el. Ahogy azonban az *untrue* esetében láthatjuk, pragmatikai szempontok játszhatnak szerepet olyan eseteknél, amikor az eredeti bináris oppozíció is kontinuummá bővül. A fokozatiság és kontinuumjelleg a poláris ellentét esetében hangsúlyosabb. Az *unhappy* esetében például a „különböző X-től” (SCHMID 2011: 160-162) értelemben szerepel az *un-* prefixum, itt ugyanis nem szöges ellentétről, sokkal inkább valamilyen, a *happy* melléknévvel jellemezhető állapottól való eltérést fejez ki. Az *unhappy* jelenthet így például elégedetlenséget: „We were all unhappy with the quality of the service” (LED, 'Mindannyian elégedetlenek voltunk a kiszolgálással'). A kontinuum másik

¹⁴ *non-success*: nem-siker, azaz a siker ellentéte, *non-reader*: nem-olvasó

¹⁵ A kortárs balett egyik ellentmondásos, de kiemelkedő tehetségű táncosa kapcsán például a következő nyilatkozatot jelentette meg a Királyi Balett: "To suggest that the Royal Ballet has ever, or would ever put pressure on a dancer to stay with the company by threatening to have their visa removed is categorically untrue." Ismét a bináris ellentét polárisává konvertálásáról van szó, feltehetőleg azzal a céllal, hogy a kijelentés tagadásának élettompítsa az *untrue* kifejezés.

¹⁶ *nonanswer*: szavak, melyek csak a válaszadás fizikai aktusának felelnek meg

nondrama: színházi előadás, mely tartalom nélkül használ eltúlzott dramatizált gesztusokat

nonmusic: 1966-ban a Beatles együttes produkciójának jellemzésére használt kifejezés

nonbuilding: földalatti építmény konstrukciójára használt kifejezés

nonfamily: egy 24 főből álló, hippi életközösség leírására használt kifejezés

nonwatch: inkább ékszernek tekinthető, óraként nem megbízhatóan funkcionáló kiegészítő, amit tipikusan nem a csuklón viselnek

A *non-* példák forrásai: ALGEO (1971: 98-105)

végpontján pedig a jelentéstanilag még nagyobb kihívást jelentő *unwrong* vagy *unsad*¹⁷ állnak.

KATAMBA (1993: 78–79) megállapítja, hogy ha melléknévpárok tagjai ugyanazon szemantikai dimenzió két szélső pólusát töltik be, akkor egy pozitív és egy negatív értelmű tagról beszélhetünk. Ezekben az esetekben a pozitív pólus számít jelöletlennek, s a gyakoribb eset az, hogy az *un-* prefixumot a pozitív értelmű szótóhoz illesztjük. Ellenpéldákat viszonylag rövid keresés után találhatunk, mint például az előbbi *unwrong* és *unsad*. Amint azonban arra ANWAR (1995) rámutat, s a kreatív prefixálás esetei is alátámasztják, a probléma magánál a jelöltség/jelöletlenség, illetve a bináris/poláris oppozíció általános érvényességének feltételezésében rejlik. Nem jelenthetjük ki ugyanis, hogy minden lexikai elem párt alkot egy másikkal, s ha az egyik pozitív, akkor a másik negatív értelmű (jelölt). Így figyelmen kívül hagynánk bizonyos produktivitási hiányokat és a „deriváció változó szabályait” (ANWAR 1995: 5).

8. A kreatív prefixálás okai, céljai – Miért jönnek létre ezek a kreatív prefixálási esetek, milyen célt szolgálnak, ha – mint már említettük – jóval bonyolultabb kognitív folyamatok révén, s gyakran hatalmas háttértudás mozgósításával tudjuk értelmezni őket? Ennek a kérdésnek a megválaszolásában többféle szempont is felmerülhet. Először is (ahogyan ez a kreatív főnév + főnév összetételek esetén is igaz) a kreatív prefixálás esetei nagyon kompakt módon utalnak esetenként bonyolult, hosszabb definíciót, magyarázatot igénylő fogalmakra, gondoljunk csak a *pre-flight* vagy a *de-policing* kifejezésekre. A jelenség mögött az emberi elme konstruálási képessége áll, mindazon mentális folyamatok, amelyek révén a körülöttünk lévő világot konceptualizáljuk. Miután a *pre-flight* vagy a *de-policing* kialakításra került, a mentális elsáncolás (*entrenchment*) révén már előhívható a mentális lexikonból, s ekkor már a fogalommal kapcsolatos eredeti extra kognitív erőfeszítés is előnybe csap át: van egy viszonylag rövid, kompakt szerkezetünk összetett jelenségek jelölésére. Ekkor tehát már a nyelvi gazdaságosság is szerepet játszik, rövid nyelvi kifejezés nagy konceptuális tartalommal társul. A kreatív prefixálás esetei azonban más célokat is szolgálhatnak. Sokszor kifejezetten figyelemfelkeltési céllal alkalmazzák őket. Ilyenkor éppen az a cél, hogy – mivel a kreatív prefixálás esetei nem transzparenssek – megállásra, reflexióra készítsék az olvasót, beszélgetőpartnert, kifejezetten súlyt helyezve a kifejezések összetett voltára. Egy harmadik és szintén nem elhanyagolható szempont, hogy a kreatív prefixálás esetei sokszor valóban olyan nyelvi hiátusokat töltenek ki, amikor új jelenségek megnevezéséhez új lexémákra van szükség. Erre jó példával szolgálnak a közösségi internetes oldalakkal kapcsolatos kifejezések, mint a *defriend*, amely viszonylag jól körülhatá-

¹⁷ Az *unwrong* kvíz olyan kérdéssort jelent, ahol nem helyes, vagy helytelen, hanem kreatív és érdekes válaszokat értékelnek. Az *unsad* (people) egészen Chaucer-ig nyúlik vissza, csevegő, könnyelmű, szeles, csapodár értelemben. Források: <http://www.edfringe.com/whats-on/comedy/unwrong-quiz-free>
<http://dictionary.reference.com/browse/unsad>

rolható időszak terméke. Mindez persze távolról sem jelenti azt, hogy a kreatív prefixálási esetek mindegyike a szókinsz része marad, akár csak rövid távon is. Sokuk ugyan valós konceptuális tartalommal bír, mégis inkább a szójáték kategóriájába sorolható. Mindezek mellett a képiség is (hasonlóan a metonimikus-metáforikus rétegekhez) szerepet játszik a kifejezések megalkotásában, a *flight* például beemeli más, az alkoholos befolyásoltság állapotán kívüli tudatmódosítási lehetőségeket is. Többféle motivációs lehetőség merül tehát fel e kompozitumszerkezetek kapcsán. A motivációt TOLCSVAI NAGY (2010: 104–105) olyan készítő tényezőként jellemzi, amely vagy egy konvencionált jelentés megváltoztatására vagy új jelentés létrehozására indít. Ezzel kapcsolatosan két tényezőt különböztet meg, mely közreműködhet jelentésszerkezetek kialakításában és azok funkcionálásában. Az egyik ilyen motiváló tényező, ha egy nyelvi egység valamely jelentését a megismeréstől független világbeli tényező váltja ki. A másik potenciális motiváló tényező, ha bizonyos jelentését az emberi megismerés nyelvvel kapcsolatos műveletei módosítják. Ebből következően a jelentésváltozás jellemzői valamilyen nyelvi forrás (ez a kreatív prefixálás eseteiben a prefixumok alap lexikális jelentése vagy az analógiás forrás) és valamilyen nyelvtől független tényező (például megnevezésre váró új jelenségek megjelenése a világban) együttesen alakítják ki. A kreatív prefixálás eseteire is igaz, hogy e két említett forrás aránya változó a jelentésváltozásokban. Különösen igaz ez az előzmény nélküli jelentésváltozásokra (*de-policing*), ahol a szociokulturális háttér változása indokolja a kifejezés megjelenését.

9. A kreatív prefixálás mint a tipológiai elmozdulás bizonyítéka – A kreatív prefixálás eseteinek vizsgálata további elméleti hozadékkal is szolgálhat. Az angol nyelv prefixumai kapcsán ugyanis meghatározó jelentőségű a szóösszetétel, illetve képzett szó megkülönböztetés. Az újabb kutatások (LEHRER 1999, BAUER 2003) elmozdulást feltételeznek a prefixumok kötött morféma pozíciójától a potenciális lexéma szerepkörök felé, egész pontosan egy kontinuumot feltételeznek, s a prefixumok illetve prefixum-jellegű elemek e kontinuum mentén helyezkednek el. Ez a megközelítés sok rokon vonást mutat a kognitív nyelvészet szemantikai felfogását meghatározó prototípus elvvel is (az elvre magára sem BAUER, sem LEHRER nem utal explicit módon).

A lexéma felfogás mellett több érv is szólhat, egyrészt fonológiai érvek: bizonyos prefixum jellegű elemek teljesen önálló fonetikai alakot öltenek, nincs tehát rövidülés semmilyen helyzetben. Másrészt szemantikai megfontolások is akadnak: egyes elemek határozottan elmozdultak a grammatikai jelentés funkciójától/az eredeti prepozicionális jelentéstől egy olyan irányba, ahol a jelentésük egyenrangú, vagy közel egyenrangú a lexémákkal.¹⁸ Sőt, bizonyos prefixum jellegű elemek megindultak az önálló szóvá fejlődés útján is, mint pl. *anti-*, *mini-*. Mindezek a jelenségek alátámasztják azt a feltételezést, hogy a prefixálás jelenségétől elmozdulás figyelhető meg a szóösszetétel irányába. Kognitív nyelvésze-

¹⁸ BAUER (2003) példái: *audio-*, *chloro-*, *kilo-*, és *petro-*. Megjegyzendő azonban, hogy a szakirodalom döntő része ezeket például nem tekinti prefixumnak.

ti szempontból ez a kreatív prefixálás kompozitum-szerkezeteinek a fogalmi integráció (blend elmélet) keretein belül történő értelmezése miatt bír gel.

10. Áttekintés – A dolgozat egy új fogalom, a kreatív prefixálás témakörét járta körül. Ennek keretében a prefixálás nem kreatív eseteinek szemantikai inkonzisztenciáira is ráirányította a figyelmet. A prefixálás kreatív eseteit kompozitumszerkezetként értelmeztük a kategorizációs problémák, a prefixumokkal képzett kifejezések összetételek felé történő elmozdulása, illetve a szemantikai aspektus struktúraépítő szerepe alapján. A kreatív prefixálás főbb jellemzőit a következőkben állapítottuk meg:

A kreatív prefixálás jelensége rámutat a prefixumokkal kapcsolatos formalista kategorizációs problémákra: a kompozicionalitásnak sem a szigorú, sem a részleges értelmezése nem alkalmazható esetükben, jelentésük nem összegszerű, hanem emergens: új fogalom jön létre.

A létrejövő új fogalom értelmezéséhez összetett kognitív folyamatok szükségesek, mint a konstruálás és a fogalmi integráció.

A kreatív prefixálási esetek elsősorban az értelmezési keret kitágításával vagy keretváltással (COULSON 2001) értelmezhetők. Létrejöttükben ugyanakkor gyakrabban játszik szerepet az analógia, mint az értelmezési keret alapja, és ehhez képest történik a keretváltás.

Gyakori a szituációs/kontextuális meghatározottság, és meghatározó a kulturális/szociopragmatikai háttértudás az interpretációs folyamatban. Ennek hiányában a kreatív prefixálás esetlegesen nem is értelmezhető (*de-policing*).

A hivatkozott irodalom

- ADAMS, VALERIE 1973. *An Introduction to Modern English Word Formation*. Longman, London.
- ADAMS, VALERIE 2001. *Complex Words in English*. Longman, London.
- ALGEO, JOHN 1971. The Voguish Uses of Non. *American Speech*. Vol.46. (1–2) 87–105.
- ANWAR, MOHAMED SAMIE 1995/1996. The Case of un-. *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 43 (1–2) 3–17.
- BAUER, LAURIE 1983. *English Word-Formation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BAUER, LAURIE 2003. English prefixation – A typological shift? *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 50 (1–2) 33–40.
- BENCZES RÉKA 2006. *Creative compounding in English: the semantics of metonymical and metaphorical noun-noun compounds*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–New York.
- COULSON, SEANA 2000. *Semantic leaps. Frame shifting and conceptual blending in meaning construction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- FAUCONNIER, GILLES – TURNER, MARK 2002. *The Way We Think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Basic Books, New York.

- HAMAWAND, ZEKI 2011. Prefixes of Degree in English: A Cognitive-Corpus Analysis. *Open Journal of Modern Linguistics* [Vol.1. No2,] 13–23.
- HOHENHAUS, PETER 2007. How to do (even more) things with nonce words (other than naming). In: MUNAT, J. ed. *Lexical Creativity, Texts, and Contexts*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. 16–38.
- KATAMBA, FRANCIS 1993. *Morphology*. Macmillan, London.
- KOMLÓSI LÁSZLÓ IMRE 2005. A jelentésszerkesztés dinamikája mentális műveleteink tükrében: kísérlet a szókapcsolatok kognitív szemantikai osztályozására. In: KERTÉSZ ANDRÁS – PELYVÁS PÉTER szerk. *Tanulmányok a kognitív szemantika köréből. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KONIECZNA, EVA 2012. Analogical modelling and paradigmatic word formation as attention seeking devices. In: RALLI, ANGELA – BOOIJ, Geert – SCALISE, SERGIO – Karasimos, ATHANASIOS eds. *Morphology and the Architecture of Grammar*. Online proceedings of the 8th Mediterranean Morphology Meeting.
URL: <http://morbo.lingue.unibo.it/mmm>
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford CA.
- LANGACKER, RONALD W. 2009. Metonymic Grammar. In: KLAUS-UWE PANTHER, K. – THORNBURG, L. – BARCELONA, A. eds. *Metonymy and Metaphor in Grammar*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. 45–71.
- LEHRER, ADRIENNE 1999. Prefixes in English Word Formation. *Folia Linguistica* XXIX/1–2 Mouton de Gruyter, Berlin.
- MARCHAND, HANS 1969. *The Categories and Types of Present-day English Word-formation*. Beck, München.
- MATTHEWS, PETER H. 1974. *Morphology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PLAG, INGO 2003. *Word-Formation in English*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SCHMID, HANS-JÖRG 2011. *English morphology and word-formation*. Erich Schmidt Verlag GmbH, Berlin.
- TAYLOR, JOHN R. 2002. *Cognitive Grammar*. Oxford University Press, Oxford.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. *Kognitív szemantika*. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.

BALÁZS BERNADETTE

Abstract

In structuralist, lexicalist and generativist linguistic tradition, prefixation has been treated as a subcategory of affixation, where their application is supposed to follow predictable word-formation rules. More recent approaches tend to question the classification behind affixation as well as classic boundaries between e.g. derivation and compounding. In close relation with the questionable status of prefixes, the paper introduces the notion of 'creative prefixation': non-transparent, non-compositional cases of prefixation, whose interpretation requires extra cognitive effort. Within a predominantly semantically induced, cognitive linguistic approach, even seemingly compositional cases of prefixation display certain semantic inconsistencies. The examples of prefix formations can also exemplify the type of creative language use which entails a different notion of creativity from that of the generativist approach. In the interpretational processes of creative prefixations, the paper advocates several cognitive phenomena, placing the main emphasis on processes of conceptual integration (blending theory).

BALÁZS, BERNADETTE

